

Трибуна Молодих Учених

УДК 343.261-052:377

**ЗАГАЛЬНООСВІТНЄ І ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНЕ НАВЧАННЯ
ЯК ОСНОВНІ ЗАСОБИ ВИПРАВЛЕННЯ І РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ**

Березньов М. В.,

аспірант 1-го року навчання
кафедри кримінально-правових дисциплін
Харківського національного педагогічного університету
імені Г.С. Сковороди

Анотація Статтю присвячено аналізу загальноосвітнього та професійно-технічного навчання у місцях позбавлення волі. Наведені статистичні данні дають змогу оцінити рівень освіченості у тюрмах серед засуджених. Висвітлюються основні переваги освіти та позначається навіщо вона потрібна засудженим. Яким чином їх освіченість впливає на соціум у цілому та на режим в установах виконання покарань. У науковій статті висвітлені основні проблеми, які стосуються навчання, мотиви відмови від навчання винних та способи вирішення цих питань.

Ключові слова: засуджені, навчання, колонія, праця, освіченість, школа, загальна середня освіта, професійно-технічне навчання.

Анотация Статья посвящена анализу общеобразовательного и профессионально-технического обучения в местах лишения свободы. Приведенные статистические данные позволяют оценить уровень образованности в тюрьмах среди осужденных. Освещаются основные преимущества образования и определяется зачем оно необходимо осужденным. Каким образом их образованность влияет на социум в целом и на режим в учреждениях исполнения наказаний. В научной статье освещены основные проблемы, касающиеся обучения, мотивы отказа от обучения виновных и способы решения этих вопросов.

Ключевые слова: осужденные, обучение, колония, труд, образованность, школа, общее среднее образование, профессионально-техническое обучение.

Annotation This article analyzes the educational and vocational training in prisons. These statistics make it possible to assess the level of education in prisons among inmates. It highlights the main advantages of education and why is it necessary for prisoners. As their educational impact on society in general and on the regime in penal institutions. This scientific paper highlights the main issues relating to education, reasons for refusal learning from inmates and methods of solves these issues.

Key words: inmates, training, prison, education, school, secondary education, vocational and technical training.

Згідно з кримінально-виконавчим законодавством України, загальноосвітнє та професійно-технічне навчання засуджених є одним з основних заходів виправлення та перевиховання засуджених (ст. 6 КВК України).

Загальноосвітнє та професійно-технічне навчання здійснюється з метою сприяння розвитку особи, її виправленню та ресоціалізації і полягає не тільки в тому, що воно дає систему знань про закономірності розвитку природи та суспільства, розширює межі світогляду, сприяє інтелектуальному розвитку засуджених, залучає їх до досягнень науки і техніки, а й безпосередньо впливає на виховання засуджених, тобто навчання нероздільно пов'язане з вихованням [1, с. 24].

Право на освіту – це набуте конституційне право громадянина України на отримання необхідних знань, досягнення певного рівня моральності, стабільності і цивілізованості в суспільстві.

Звісно, що неможливо навчати, не виховуючи, і виховувати, не навчаючи. Під впливом навчання змінюються свідомість засуджених, їх переконання, нахили, звички, поведінка тощо. У процесі навчання їм прищеплюються такі позитивні якості, як дисциплінованість, цілеспрямованість, уміння раціонально використовувати свій час та долати перешкоди, почуття відповідальності за свою поведінку та вчинки, чемне ставлення до інших [2, с. 125]. Чим вищий загальноосвітній і професійний

рівень засуджених, тим швидше та якісніше вони опанують виробничу професію, тим ефективнішою буде їх праця. Крім того, за допомогою загальноосвітнього та професійно-технічного навчання засуджений здобуває певні знання та набуває навичок з тієї чи іншої спеціальності, що сприятиме його соціальній адаптації після звільнення з місць позбавлення волі.

Створення в місцях позбавлення волі умов для навчання засуджених дозволяє їм реалізувати конституційне право кожного громадянина України на освіту та відповідає міжнародним стандартам поведіння із в'язнями [3, с. 180]. Зокрема, Мінімальні стандартні правила ООН, Європейські в'язничні правила встановлюють, що в кожній установі повинні здійснюватись всеосяжні програми освіти, які мають на меті розширення перспектив успішної соціальної реінтеграції в'язнів, поліпшення їх поведінки та підвищення почуття особистої гідності. У Правилах підкреслено, що освіта в'язнів повинна бути інтегрована до системи освіти країни для того, щоб після звільнення вони могли продовжувати навчання, знайти своє місце в суспільстві після звільнення [4, с. 76].

Мінімальні стандартні правила ООН щодо відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх («Пекінські Правила») акцентують увагу щодо необхідності створення умов, які б дозволили неповнолітнім засудженим мати повноцінну освіту. Україна, як член ООН і Ради Європи, повинна виконувати зазначені норми.

Щорічно з числа засуджених, які надходять до виховних колоній майже 15% не мають повної загальної середньої освіти, лише кожен п'ятий володіє українською мовою, більш 500 засуджених (0,4%) - неписьменні.

На цей час у виправних колоніях тримається понад 17 % осіб, які не мають повної загальної середньої освіти, з них 3,3% не мають початкової освіти, 28% - базової загальної середньої освіти. Якщо серед засуджених старше 40 років особи, які не мають середньої освіти, складають 11,2%, то серед осіб до 28 років таких – чверть, 58% до засудження не навчалися і не працювали, 2% мають вищу освіту та 27% набували професійно-технічну освіту.

Загальноосвітнє навчання є основним елементом навчально-виховного процесу з неповнолітніми засудженими. У кожній з 10 виховних колоній функціонує середня загальноосвітня школа, а також професійно-технічне училище або його філія. Під час перебування у виховній колонії неповнолітні не лише продовжують навчання, яке було перервано у зв'язку із засудженням, а й надолужують пропущені з ряду причин дні, місяці і навіть роки навчання. За підсумками 2001/2002 навчального року атестати про повну загальну середню освіту мають отримати 330 осіб та 340 осіб - свідоцтва про базову загальну середню освіту. Враховуючи, що майже всі підлітки надходять до місць позбавлення волі без професії, професійно-технічні училища при виховних колоніях готують фахівців більш як 20 робочих професій, у тому числі токарів, фрезерувальників, мулярів, швачок та інших [5, с. 60].

Навчання в школі впливає на мислення вихованців, їх погляди на оточуючий світ, на формування моралі, закріплює і розширює коло їх позитивних інтересів. Все це сприяє виправленню засуджених. Школа не тільки розвиває інтелект, виробляє моральні якості, але і практично готує вихованців до систематичних розумових зусиль, готує до самостійного життя. Досвід переконає, що незалежно від успіхів в навчанні школа впливає дисциплінуюче на підлітків. Позитивно впливає на них сама атмосфера шкільного життя і діяльності. Багато неповнолітніх самі говорять про те, що в стінах школи вони забувають, що вони засуджені. Виховне значення школи колонії полягає саме в тому, що в ній ніби то протікає інше життя, наповнене змістом і формами здорового побуту. Відіграє позитивну роль і наявність в педагогічному колективі жінок, які нагадують неповнолітнім їх матерів, сестер, близьких їм людей, що пом'якшує стиль взаємовідносин, викликає прагнення швидше повернутися до життя на волі.

Дослідження переконують: чим вище загальноосвітній рівень звільнених з установи вихованців, тим менша ймовірність вчинення ними повторних злочинів. Одержана в колонії освіта психологічно і морально зрівнює підлітка з оточуючими його ровесниками, допомагає знайти собі належне місце в житті. Почуття рівності для колишнього правопорушника – це знову відновлене почуття людської гідності.

Школа в колонії працює за програмою середньої загальноосвітньої школи, але її навчально-виховний процес здійснюється в специфічних умовах. Передусім школа має об'єктом свого виховання учня

з певними антигромадськими поглядами і переконаннями, негативними звичками. Для більшості учнів характерним є відсутність інтересу до навчальних предметів і бажання вчитися, немає твердо сформованого уявлення про суспільну користь знань. Багато підлітків до засудження довгий час не навчалися, майже половина засуджених є переростками, які навчаються в класах, що не відповідають їх віку. В їх знаннях є великі прогалини, забулися вміння і навички навчальної діяльності, загубилася віра в те, що вони зможуть оволодіти шкільними програмами. До того ж багато підлітків розцінює навчання в школі чи не як один з елементів покарання, введеним для того, щоб спричинити їм додаткові страждання.

Значення загальноосвітнього та професійно-технічного навчання залежить від: 1) режиму та особливостей виробництва; 2) змісту та рівня навчання; 3) професійної підготовки педагогічного колективу; 4) належного використання у процесі навчання положень педагогіки та психології.

Загальні засади загальноосвітнього та професійно-технічного навчання засуджених визначені у ст. 125 КВК України [6], згідно з вимогами якої у колоніях відповідно до Законів України «Про освіту» [7] і «Про загальну середню освіту» [8] для засуджених забезпечується доступність і безоплатність здобуття повної загальної середньої освіти.

Законодавством передбачено, що засудженим, які бажають підвищувати свій загальноосвітній рівень, незалежно від віку створюються умови для самоосвіти, надається можливість навчання в загальноосвітніх навчальних закладах колоній, які створюються місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування відповідно до потреб у них і за наявності необхідної матеріально-технічної та науково-методичної бази, педагогічних кадрів у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

У виховних колоніях утворюються середні загальноосвітні школи трьох ступенів. Засуджені, які навчаються в них, підручниками, зошитами та письмовим приладдям забезпечуються безоплатно.

Для засуджених, які не мають робітничої професії, за якою вони можуть бути працевлаштовані в колонії, надається можливість підготовки на курсах професійного навчання робітників на виробництві.

Загальноосвітнє навчання засуджених до позбавлення волі розвиває їх загальний кругозір, підвищує рівень інтелекту та цивілізованості, перешкоджаючи, таким чином, вчиненню повторних злочинів. Важливе значення у справі виправлення засуджених має також і професійна підготовка. Відсутність трудової спеціальності суспільно корисних трудових занять є криміногенним фактором, який досить часто призводить до вчинення злочину.

Відповідно до Закону України «Про освіту», освітні програми поділяються на загальноосвітні та професійні. Загальноосвітні програми направлені на вирішення задач формування загальної культури особистості, адаптації особистості до життя в суспільстві. На створення основи для усвідомленого вибору та засвоєння професійних освітніх програм, а професійні – на підготовку спеціалістів відповідної

кваліфікації. Обов'язковий мінімум змісту кожної основної освітньої програми встановлюється відповідним державним освітнім стандартом.

Відповідно до ч. 2 ст. 125 КВК України, засудженим, які бажають підвищувати свій загальноосвітній рівень, незалежно від віку створюються умови для самоосвіти, надається можливість навчання в загальноосвітніх навчальних закладах колоній.

Загальноосвітнє навчання організовується у спеціально створюваних при установах виконання покарань загальноосвітніх школах трьох ступенів та консультативних пунктах, забезпечених відповідним обладнанням, штатом вчителів, який очолюється директором (призначається за погодженням з органами виконання покарань). Засуджені, які навчаються в них, підручниками, зошитами та письмовим приладдям забезпечуються безоплатно. Контроль за відвідуванням школи засудженими та їх успішністю здійснюється начальником відділення соціально-психологічної служби або відповідним вихователем.

Міністерство освіти і науки України, управління освіти і науки обласних державних адміністрацій надають організаційну, консультативну, методичну допомогу та здійснюють контроль за діяльністю щодо забезпечення організації навчального процесу відповідно до нормативно-правових актів у галузі професійно-технічної освіти з урахуванням особливостей функціонування установ.

Неможливо забезпечити належну якість навчання і професійної підготовки без урахування психологічних закономірностей пізнавальної діяльності засуджених та управління нею. Ці закономірності є предметом вивчення спеціальної галузі психологічної науки – педагогічної психології. Педагогічна психологія звертає увагу на те, що: 1) особистість повинна в активній формі, за допомогою діяльності засвоїти історичний досвід людства, зафіксований у предметах матеріальної та духовної культури; 2) отримання знань повинно відбуватися в процесі діяльності учнів за умови виконання ними певної системи, передбаченої освітніми програмами.

Навчання, як активний процес набуття знань, умінь, навичок залежить від трьох чинників: чому навчають; хто і як навчає; кого навчають. З цього всього саме ставлення засудженого до вчення і професійній підготовці є надзвичайно важливим фактором для ресоціалізації та позитивної адаптації після звільнення.

Оскільки навчання розглядається як певна діяльність, тобто реакція індивіда на конкретну реальну ситуацію, то необхідно психологічно обґрунтувати навчальну діяльність засуджених, яка породжується тими чи іншими мотивами і протікає в тих чи інших умовах. Мотиви можуть бути зовнішні і внутрішні. До зовнішніх відносяться всі стимули, які штовхають до мети ззовні: вимоги близьких, похвала вчителів, очікування майбутніх благ. Знання, вміння, навички при цьому служать лише засобом для досягнення основних цілей (особистий успіх, задоволення вимог певних осіб та ін.). Іноді мета навчання може бути байдужою і навіть відразливою.

До внутрішніх мотивів навчання засудженого відносять такі, які служать досягненню певної мети,

наприклад, отримання цікавої і добре оплачуваної професії, влаштування після звільнення в середній або вищій навчальний заклад, а також інтерес до знань. Такі мотиви є оптимальними з педагогічної точки зору, а їх формування – найважливіше завдання вчителя.

Ми не повинні забувати, що на процес навчання самим безпосереднім чином впливають особливості особистості. Ми повинні дуже уважно звертати увагу на те, як засуджені розуміють і усвідомлюють значущість отримання освіти, спеціальності, в якому психічному стані знаходяться, були у них чи ні перерви в навчанні, мають чи не мають навички навчальної роботи, яка ступінь автоматизації навичок, розвинені або не розвинені у них пізнавальні потреби і т. ін. Виявлення особливостей особистості вимагає проведення відповідної психодіагностики ще в карантині [9, с. 96].

Як показує практика, виділяються такі групи засуджених, які: позитивно, байдуже і негативно відносяться до отримання освіти і професійної підготовки. Серед причин, за якими засуджені не хочуть вчитися, є: 1) відсутність перспектив у житті і спотворені ціннісні орієнтації; 2) страх труднощів навчання (посидувати навчання з роботою може тільки вольова людина); 3) відсутність уміння вчитися. Беручи до уваги ці факти, ми повинні систематично здійснювати психологічну та практичну підготовку засуджених до навчання в колонії. Необхідна роз'яснювальна робота із засудженими про важливість освітнього та професійного навчання для їхнього майбутнього життя; організувати підготовчі курси; формувати в середовищі засуджених позитивну думку з приводу навчання і професійної підготовки; створювати необхідні умови для навчання; підбирати вчителів та викладачів професійних училищ; здійснювати індивідуальну та консультативну роботу з учнями, контролювати їх навчання.

Метою неперервної професійної освіти засуджених є вдосконалення зв'язків між системою підготовки кадрів і виробництвом, з тим щоб засудженим, які отримують професії в колонії, було такою, що гарантує працевлаштування після звільнення з місць позбавлення волі. У широкому сенсі система безперервного навчання має на увазі єдність основної підготовки і перепідготовки, загальної та професійної освіти, навчання і виробництва. Така єдність передбачає впровадження праці в сферу початкової професійної підготовки шляхом створення навчальних центрів при установах виконання покарань, що здійснюють підготовку кваліфікованих робочих різного рівня.

У сучасних умовах необхідно орієнтуватися на якісно новий рівень професійної підготовки засуджених. Це повинна бути система технічних, соціальних та економічних вимог до розвитку продуктивних здібностей на рівні стандартів, так як сьогохвилинна ліквідація тимчасового дефіциту робочої сили для власних потреб, без урахування перспективи розвитку і задоволення зростаючих потреб суспільства і людини, не дозволяє підприємствам колонії проникнути на ринок виробничих і споживчих товарів, якість яких залежить від знань і майстерності працівників.

З психологічної точки зору професійну освіту направлено на оволодіння учнями професійними знаннями, навичками і вміннями, формування засуджених за допомогою навчання і виховання як кваліфікованих працівників. Перехід економіки на ринкові відносини змінює потреби в освіті дорослих, і чим більше вільних громадян втрачають роботу, тим важче знайти роботу особам, звільненим від відбування покарання. Вихід з цієї ситуації полягає у підготовці фахівців різних напрямів, перепідготовці, підвищенні кваліфікації, самоосвіті. Але тут, як показують наукові дослідження, ставка тільки на суспільно корисну працю як ефективний засіб виправлення і ресоціалізації засуджених, себе не виправдала. Звільнений з місця позбавлення волі відкидається суспільством, він просто виявляється поза суспільством, і, як правило, - повертається назад, де його приймають і забезпечують мінімальні умови життєдіяльності.

Як же бути? З'являються пропозиції, не відмовляючись від суспільно корисної праці, як основного засобу виправлення, однак не ставити перед ним завищені, нічим не обгрунтовані вимоги і надії, а звернутися до інших засобів виховного впливу, пов'язаних з впливом на його свідомість, внутрішній світ, щоб засуджений самостійно, по своїй волі почав змінювати свої погляди, схильності і звички. Адже не випадково ще в перші роки радянської влади дуже правильно, на мій погляд, приділялася особлива увага в роботі із засудженими самовихованню, самовдосконаленню. Засуджений сам має вигнати зло, яке його і призводить до здійснення злочину. Адже не випадково в Біблії підкреслюється, «вижени зло із середини себе».

Для засуджених до позбавлення волі потрібно відкрити двері вузів, щоб вони могли отримати вищу освіту, зрозуміло, через дистанційне навчання, а після звільнення від відбування покарання, вони зараховуватимуться до академічних груп вузу. Як показує практика, знання дійсно володіють величезною силою впливу. Студенти-засуджені, за свідченням персоналу, становляться більш дисциплінованими і менш дратівливими в стресових ситуаціях, у них розширюється коло інтересів, з'являються нормальні думки про життя. Здійснюючи політику України у сфері кримінальних та кримінально-виконавчих правовідносин на приведення її у відповідність до європейських норм, забезпечення безумовного дотримання прав людини і громадянина і продовжуючи шлях в євроінтеграцію, пропонується в законодавчому порядку передбачити можливість одержання засудженими до позбавлення волі вищої юридичної освіти на базі юридичного факультету Харківського національного університету

імені В.Н. Каразіна спільно з Інститутом пенітенціарної служби з присвоєнням їм освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» через дистанційне навчання на контрактній основі, що сприятиме захисту прав і законних їх інтересів, а також дозволить гуманізувати умови їх утримання в установах виконання покарань. Тим більше, що співпраця Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна з Державною пенітенціарною службою України вже напрацьована при підготовці фахівців для пенітенціарної служби (спеціальність «Психологія», «Соціальна робота») і дає свої позитивні результати.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ивасенко Я.С. Общее и профессиональное образование, профессиональное обучение как средства исправления осужденных к лишению свободы: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право / Я.С. Ивасенко. – Рязань, 2014. – 24 с.
2. Богатирьова О.І. Реалізації права осіб, засуджених до позбавлення волі, на отримання освіти в умовах реформування пенітенціарної системи України [Текст]: монографія / О.І. Богатирьова, С.В. Сюр; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. І.Г. Богатирьова; Політ. фін.-прав. акад. – Бровари: ХмЦНТЕІ, 2010. – 125 с.
3. Боняк В.О. Конституційне право людини і громадянина на освіту в Україні: монографія / В.О. Боняк. – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т. внутр. справ; Ліра ЛТД, 2008. – 180 с.
4. Агранович М.Л. Российское образование в контексте международных показателей: Сопоставительный доклад. 2004 / М.Л. Агранович, А.В. Полетаев, А.В. Фатеева. – М.: Аспект Пресс, 2005. – 76 с.
5. Львочкин В. Загальна середня освіта в умовах позбавлення волі // Аспект. Інформаційний бюлетень № 3 (8), 2002. – Донецьк, «Донецький Меморіал». – 60 с.; Агранович М.Л. Состояние и развитие системы общего среднего образования в Российской Федерации: Национальный доклад. 2005 / М.Л. Агранович, О.Н. Кожевникова. – М.: Аспект Пресс, 2006. – 140 с.
6. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 року № 1129-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.google.com.ua/>
7. Про освіту: Закон від 23.05.1991 року № 1060-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1060-12/page3>
8. Про загальну середню освіту: Закон України від 13.05.1999 року №651-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/>
9. Бурмистрова Е.В. Психологическая помощь в кризисных ситуациях (предупреждение кризисных ситуаций в образовательной среде): Методические рекомендации для специалистов системы образования / Е.В. Бурмистрова. – М.: МГППУ, 2006. – 96 с.